

ערי החוף והנמל העתיקות של ישראל בסכנת הכחדה

יעקב שרביט, רשות העתיקות

הסערה שפקדה את חופי ישראל בחודש דצמבר 2010 גרמה לפגיעה קשה ולהרס עצום בנכסי המורשת התרבותית הימית של מדינת ישראל. באזורים רבים ונרחב מערי החוף והנמל העתיקות וכן באתרים התת ימיים, נגרם נזק רב ובלתי הפיך בהיקפים ובמימדים של אסון לאומי.

בימי הסערה נמדדו משבי רוח במהירות 100-110 קמ"ש וגלים בגובה 13.7 מטרים (גובה גל ממוצע כ- 7.2 מ'). הסערה ששיא עוצמתה נמדד בלילה שבין שבת לראשון 11-12/12/2010, גרמה להתמוטטות נרחבות של מבנים ומתקנים עתיקים וכן למבנים שנועדו להגן על החופים כמו שוברי גלים. מבנים עתיקים רבים התמוטטו ונשטפו בגלים, קטעים נרחבים מהמצוק החופי כרסו לחוף ועימם שכבות ארכיאולוגיות עשירות במונומנטים, מתקנים ואוצרות ארכיאולוגיים. בסערה אבדו אלפי מטרים מרובעים של ערכי מורשת תרבותית שאינם ניתנים לשחזור ואבדו לנצח.

חופי הים התיכון של ארץ ישראל משתרעים לאורך כ- 197 ק"מ. מגבול רצועת עזה בדרום ועד לראש הנקרה בצפון. לאורך החוף ושפת הים התיכון התרבות הקדומות והקימו ישובים, ערי נמל וחוף מפוארות. בשפת הים ובקרקעית הים הרדודה מצויים אתרים פרהיסטוריים ייחודיים שנתכסו על ידי הים ומכלולים רבים של ספינות טרופות. אתרים אלו מהווים עדות וחלק בלתי נפרד מהמורשת התרבותית הימית של ישראל. רשימת הערים והישובים העתיקים שנפגעו בסערה כוללת: אשקלון, אשקלון צפון (מיומאס), אשדוד ים, יבנה ים, יפו, אפולוניה, מכמורת, קיסריה, תל תנינים, דור, תל נאמי, עתלית, שיקמונה, עכו ואכזיב.

היום, חלק גדול מהאתרים חשופים להרס גלי הים. אתרים שעד לפני עשור היו מוגנים בעורף החוף מצויים היום בחזית ההרס. הרס החופים והמצוק החופי נחקר רבות ונדון בהרחבה במרוצת השנים. בשנת 2005 הוקמה ועדה בין משרדית לבחינת תופעת התמוטטות המצוקים (1) ובחודש אפריל 2010 אישרה הממשלה את המסמך (2) מסגרת של כ- 400 מיליון ₪ לתכנון וביצוע הפתרונות. ב- 13 באוקטובר 2010 פורסם דוח מבקר המדינה בנושא והתופעה הוגדרה על ידי המבקר "כבעיה לאומית". סקרי סיכונים ודוחות הממוקדים בפגיעה במורשת התרבותית החופית של ישראל נערכו ופורסמו על ידי רשות העתיקות, בהם התריעה על האסון המתרחש בערי החוף והנמל העתיקות.

בשנת 2008 פרסם המדען הראשי במשרד להגנת הסביבה מסמך בנושא "היערכות מדינת ישראל לשינויי אקלים גלובליים" מסמך זה סוקר את השלכות שינוי האקלים על ישראל ומעריך את ההשלכות הצפויות עד לשנת 2100:

° עליית מפלס פני הים בכ- 50-100 סנטימטרים עד לשנת 2010 (4).

° יתרחשו אירוע מזג אוויר קיצוניים יותר: תדירות גבוהה יותר של סערות חזקות ואף הוריקנים, גלי חום ושיטפונות.

° הצפה של רצועת חוף ברוחב 50-100 מטרים.

° נסיגת המצוק החופי בים התיכון והרחבת תחום הסיכון לתשתיות (אתרי עתיקות) עד 50 מ' מזרחה מקו החוף.

המדען הראשי של המשרד להגנת הסביבה נותן מספר הערכות לעלויות למשק הישראלי כתוצאה מאי-פעולה ומציין כי הנזק לים וחופים הוא לפחות 6 מיליארד ₪.

סערת החורף העזה של חודש דצמבר ועוד סערות קטנות יותר בעוצמתן הזכירו לכולנו עד כמה דינאמי ושבירי מצבם של חופי מדינת ישראל ואתרי העתיקות הייחודיים שלאורכם. השינויים

שהתרחשו בחופים בעקבות הסערה חושפות את החופים והאתרים לפגיעה משמעותית גם בסערות חלשות בעוצמתן.

סערה זו שנמשכה בשיאה כיומיים הסירה שכבות ארכיאולוגיות של ישובים עתיקים ששרדו אלפי שנים ומחקה שנים רבות של השקעות בשימור ופיתוח האתרים לתיירות הפנים והחוץ (בגן הלאומי קיסריה כ- 1 מיליון מבקרים בשנה).

לאור התחזיות הקודרות לחופי ישראל ולמורשת העתיקה הבנויה מוטלת עלינו החובה לדאוג לשמירה ולהצלת נכסי התרבות והמורשת המצויים בסכנת אובדן. נזקי הסערה המוערכים במאות מיליוני שקלים ואובדן מידע היסטורי וארכיאולוגי שלא יסולא בפז צרב לתודעתנו עד כמה מהיר, מסוכן ובלתי הפיך הוא המצב הנוכחי.

מניתוח המידע עולה כי האתרים בהם נערכו פעולות מיגון פסי לפני הסערה עמדו היטב בגלי הים ולא נפגעו: הגן הלאומי ואתר העתיקות אפולוניה בו נערכו פעולות מיגון בבוהן הצוק עליו ניצבת המצודה הצלבנית, חומת הים הדרומית של עכו והנמל הפיזאני בהם נערכו עבודות שימור ומיגון נרחבות בשנים האחרונות.

היום ברור הוא כי אם לא ימצאו המשאבים ופעולות המיגון והשימור יחלו בדחיפות בתוך שנים בודדות לא יהיה לנו על מה להגן, ערכי האדם טבע ונוף הימיים של מדינת ישראל יואבדו לנצח.

במהלך השנים שקדמו לסערה תריעה רשות העתיקות בכל פורום אפשרי על הסכנה לערי החוף העתיקות שנבנו במצוקי הכורכר ועל סכנת החיים למטיילים והנופשים בחופים למרגלותיהם. בשנת 2010 הובילה הרשות יחד עם רשות הטבע והגנים הלאומיים והחברה לפיתוח קיסריה סדרה של דיונים ופגישות עם ח"כ וועדות הכנסת למציאת תקציב לטיפול חירום שמטרתו למנוע את התמוטטות המזח המשמש גם כקיר מגן על עתיקות החוף בקיסריה. לצורך זה הוערך הטיפול הנדרש במזח ובעתיקות בכ- 6 מיליון ₪. עוד לפני שהסתיים תהליך גיוס הכסף פקדה אותנו הסערה והבהירה לנו כי כבר אין מדובר בטיפול וחיזוק אלא בבניה חדשה יקרה שעלותה כ- 10 מיליון ₪ ויותר.

במהלך הסערה ובחודשיים שלאחריה ניהלה רשות העתיקות באמצעות מינהל שימור, המרחבים הארכיאולוגיים והיחידה לארכיאולוגיה, ימית סקר ארכיאולוגי ושימורי בניסיון לאמוד את היקף הנזקים והמשמעות וכן דרכי הטיפול לייצוב ושימור העתיקות באתרם.

במקביל ניהלה הרשות קמפיין תקשורתי רחב ויזמה פגישות רבות עם משרדי הממשלה: משרד להגנת הסביבה, משרד התיירות, משרד ראש הממשלה, משרד מבקר המדינה ואחרים. נזקי הסערה בקיסריה עלו גם בישיבת הממשלה והוחלט על תקציב חירום של 10 מיליון ₪ שיתחלק בין המדינה 7 מיליון ₪ והחברה לפיתוח קיסריה 3 מיליון ₪. נכון לרגעים אלו אף שקל אחד לא התקבל לטיפול בעתיקות קיסריה.

להלן סקירה קצרה של ההרס שנגרם לאתרי העתיקות בסערה:

- אשקלון (גן לאומי): נסיגה של המצוק החופי מזרחה תוך פגיעה קשה בעתיקות מהתקופות ההלניסטית ועד התקופה הצלבנית. מבנים ומונומנטים שלמים כרסו לחוף ונשטפו בגלים. "קיר העמודים" נפגע. רצועת החוף הוצרה משמעותית ונחשפה תשתית הסלע לכל אורכו. בשל סכנת התמוטטות החוף מסוכן להולכי רגל ומבקרים.

- אשקלון צפון (מיומאס): לאורך מצוק באורך כ- 2 קמ' אירעו התמוטטויות נרחבות. קטעים באורך עשרות מטרים וברוחב כ- 10-15 מ' נפלו לים ועימם שכבות ארכיאולוגיות של הישוב הקדום אשקלון מיומאס מהתקופה הרומית ועד התקופה המוסלמית: בארות, מונומנטים ומבנה ציבור ובהם בית מרחץ רומי מפואר וקטעים נרחבים של רצפות פסיפס מפואר. בין הממצאים שנמצאו במפולת כותרות שיש, פסל שיש לבן בגובה כ- 1.2 מ', בדמות אישה לבושה בטוגה והמטיין וסנדלים ונשענת על עמוד.

סמוך למלון הולידי-אין אירעה התמוטטות וקו המצוק נסוג מזרחה באופן משמעותי. קיימת סכנה גדולה להולכי רגל ומטיילים בסביבת המצוק.

- אשדוד ים –באתר שכבות ארכיאולוגיות מתקופת הברזל ועד התקופה הצלבנית. הברזל חלה פגיעה במבנים עתיקים בחוף ובדיונות החוף, במצודה "אשדוד ים", מצפון ומדרום למצודה נחשפו ונפגעו מערכות מבנים מלבניים, באורך כ- 50-60 מטרים כל אחת. נראה שמדובר במחסני הנמל העתיק של אשדוד העתיקה -אזוטוס.

- יבנה ים (פלמחים) – נפגעו שטחי החפירה לאורך המצוק החופי. קטעי מבנים לאורך כ- 50 מטרים נפלו לחוף ונשטפו.

- אפולוניה (גן לאומי) – אירעו גלישות והתמוטטויות נרחבות בשטחים שמצפון לגן הלאומי. בתחומי הגן הלאומי נערכו פעולות למיגון וביצור החוף באמצעות בולדרים. פעולות המיגון הוכחו כיעילות להגנת המצוק והמבנים העתיקים.

- תל מכמורת – שטחים בצידו הצפוני והמערבי של התל נפגעו. קטעי קירות נחשפו וקיימת סכנת התמוטטות. אזור המעגן העתיק והמודרני סבל פגיעה נרחבת.

- קיסריה (גן לאומי) – פגיעה קשה ביותר בעתיקות לאורך כ-6 ק"מ. נפגעו מבנים עתיקים בחוף שדות ים, פגיעה בחומה הביזאנטית הדרומית ומבנים ממערב לתיאטרון, פגיעה קשה בפסיפסים בארמון השוני, בהיפודרום של הורדוס, מבנים בתחומי הנמל נפגעו לאחר קריסת והתפרקות המזח ושובר הגלים של הנמל, פגיעה בחומה הצלבנית, קטע באורך כ- 40 מטרים בחומה ההרודיאנית בסכנת התמוטטות, נפגעה החומה הביזאנטית הצפונית מערבית והתמוטט קטע ארוך של מבנה הקמרון "הקלואקה מקסימה" (תעלת הניקוז הביזאנטית). מבנים ורצפות פסיפס נהרסו ואבדו. במת המים הגבוהה לקיסריה (האקוודוקט) נחשפו היסודות וקיימת סכנת התמוטטות של כמה קשתות. בסערה נפגעו קשות מערכות התשתית של הגן הלאומי ואזורים נרחבים נסגרו למבקרים בשל סכנת התמוטטות. מתחם המסעדות הפועלות במבנים היסטוריים נסגר בחלקו בשל התמוטטות מסעדה וסדקים שהחלו להופיע במסעדה שנייה וקריסת חלק מהטיילת. כמו כן זוהו נזקים במתחמי ביקור נוספים כמו אולם המייצגים.

- תל תנינים- פגיעה בצידו הדרומי והמערבי של האתר כתוצאה מפגיעת גלי הים ופגיעה בצידו הצפוני כתוצאה מזרימות גבוהות בנחל תנינים אשר שטפו ופרצו מבנים ומתקנים.

- תל דור- קרסו שטחי חפירות ארכיאולוגיות ונהרסו מבנים שלמים. פגיעה בשרידים התת ימיים בתחומי מעגן דור. בשטח נתגלו ונחשפו בעבר 23 ספינות עתיקות הכוללות את גופי העץ והאתר מיועד להיכלל ברשימה הטנטטיבית של אונסקו (אתרי מורשת עולם).

- עתלית- במבצר צלבני התמוטט קטע מהחומה הצפונית ונפגעו קברים בבית הקברות הצלבני של המסדר הטמפלרי. קברים מתקופת הברונזה המאוחרת נחשפו ונהרסו. כמו כן נפגעו מבנים ומתקנים באתר הפרהיסטורי הטבוע.

- שקמונה – נחשפו ונהרסו מבנים עתיקים בחוף הים בניהם בריכות עתיקות לגידול דגים ואחזקת חלזונות ימיים מהם הפיקו את צבע הארגמן.

- עכו- חוף הים נסוג מזרחה וקטעי חוף שלמים נעלמו: חוף התמרים, חוף בית הספר לקציני ים. מבנים וספינות עץ עתיקות שהיו מכוסים בחול נחשפו ונפגעו.

סיכום:

נזקי הסערה ממחישים בפנינו כי התחזיות הקודרות שפורסמו בדוחות רבים מתממשות והאתרים העתיקים ומגוון תשתיות נהרסים בקצב מואץ.

הזמן העומד לרשותנו להתמודד עם התופעה הולך ואוזל ועם לא ימצאו המשאבים והכלים הסטטוטוריים לקדם את ההגנה על האתרים והחופים, בתוך שנים ספורות לא ישאר לנו על מה לשמור.

במחקרים ובדוחות הנזכרים לעיל הוצעו פתרונות הגנה פיסית המשלבת הגנות ימיות (שוברי גלים מנותקים, חיזוק וייצוב בוחן המצוק ועוד), ייצוב גיאוטכני והסדרת הנגר העילי בגג המצוק. כמו כן מוצעות תוכניות ניטור שיתרעו בפני תהליכי אירוזיה בחופים הסמוכים.

לאור החשיבות הרבה של האתרים קיסריה ואשקלון והקף הנזקים הגדול בהם סיווגה רשות העתיקות אתרים אלו כראשונות בדחיפות הטיפול.

כדי לקדם את תהליכי התכנון והביצוע יש להקצות בדחיפות משאבים כספיים לטיפול באתרים כבר בחורף הקרוב על מנת שנוכל להשיב מצב לקדמותו ולהחזיר את המבקרים הרבים לאתרים.

(1) התמוטטות המצוק בחופי ישראל דרכים להתמודדות והמשמעות הכלכלית הציבורית והסביבתית, מסמך מדיניות. מוגש לאגף תיאום ובקרה משרד ראש הממשלה, מכון ירושלים לחקר ישראל והמשרד להגנת הסביבה, מאי 2009.

(2) החלטת הממשלה מס' 1620 מיום 25/04/2010, בנושא התמודדות עם התמוטטות מצוק חוף הים התיכון. במסגרת זו הוקם צוות בין משרדי שיגיש את המלצתו לממשלה בתוך 120 יום.

(3) גולן-אנגלקו ע., ובראור י. 2008, היערכות ישראל לשינויי אקלים גלובליים", המשרד להגנת הסביבה, לשכת המדען הראשי, ירושלים.

http://www.sviva.gov.il/environment/static/binaries/moudulkvatzim/p0475_1.pdf

(4) רוזן, ד. 2005, סיכום ידע על תהליכים חופיים והשפעות שינויי האקלים על מצב החופים והמצוק החופי לקראת גיבוש מדיניות לאומית לשימור החופים והמצוק החופי בים התיכון. דוח חיא"ל H41/2005. המכון לחקר ימים ואגמים לישראל בע"מ. הוגש לוועדה לשימור החופים והמצוק החופי.